

7

Kaynak: 4 Eylül Ortak Kitap I, Sivas, 1985.

Ali Çağlar

**KABİLE TOPLUMUNUN TOPLUMSAL, EKONOMİK
VE YÖNETİMSEL YAPISI; DEĞİŞİM SÜRECİNDE
BU YAPILARIN CERMEN VE TÜRKMEN KABİLELERİ
ÖRNEKLERİ İLE AÇIKLANMASI**

İnsanlık, her yerde aynı zaman ve hızda olmamasına karşın genel olarak ilkel sürü yaşamından kabile yaşamına, arkasından da yerleşik yaşama geçerek günümüze dek süren çok uzun bir yaşamsal süreç geçirmiştir. Özellikle sahip olunan doğal koşullar ve doğa ile olan ilişkilerin niteliği, insanlık yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu ise, insan topluluklarının yukarıda değinildiği gibi geçirdiği aşama-

ların birbirinden farklı zaman ve şiddette olmasına yol açmıştır. Ancak bu değişim ve evrelerin birbirinden az ya da çok farklı olmasına karşın, benzer yanlarının olduğu da bir gerçektir. Çünkü insanları bir arada yaşamaya iten zorunluluk, gereksinimlerdir. Özellikle bedensel (organik) varlığın devamı doğrultusundaki gereksinimlerin karşılandığı tek ve ana kaynak doğadır. Doğanın güçlüklerine karşı insanın tek başına savaşımı güçlüklerle dolu olduğundan, güçlüklerini birleştirmeleri ve bir arada yaşamaları gerekmiştir.

Tarihsel bir varlık olan insanın (Geniş bilgi için bkz. ERGUN, 1982: 13-27) topluluklar biçiminde yaşaması; zorunluğu konuyu toplumbilimin uğraşı olan içerisine almaktadır. Çünkü «sosyoloji, toplumu ve yapısını, toplumsal süreçleri, toplumsal evrimin yasalarını ve güçlerini, fikir ve dünya görüşlerinin çatışmasını, toplumda insan iradesini vb. inceler» (1982: 15). Bu açıdan konuya bakıldığında, «her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur, her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur» (1982: 22) denebilir. Buradan hareketle toplumbilimsel açıdan kabile toplumunun yapısal gelişimi ve çözülmesinin olanaklar ölçütünde, olgu olarak incelenmesi, aynı zamanda tarihsel bir varlık olan insan ve topluluk olarak evrimi hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmek gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, kabile toplumunun yapısı, geçirdiği aşamalar ve çözülmesi hakkında açıklayıcı bilgilere ulaşmak, çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Daha anlaşılır ve açık kılmak için konu, Cermen ve Türkmen kabileleri örnekleri ile de açıklanmaya çalışılmıştır.

İlkel Sürüden Kabile Toplumuna Geçiş -

İnsanın şahlanişi olarak adlandırılan iki ayak üzerinde duruş ile ilkel sürü yaşamı belirginleşmeye başlar. Daha çok doğal koşullar karşısındaki çaresizliğin ürünü olan ilkel sürünün en belirgin özellikleri şu biçimde verilebilir: «İlkel sürü; yiyecek toplayarak yaşıyordu, anaerikdi, endogamikti, kendi başına yalıtılmış bir topluluktur» (BERKTAY, 1983: 67). İlk başlarda, üretim etkinliklerinin hazır doğal ürünleri toplamaktan öteye geçememesi, ilkel sürüyü yiyecek açısından oldukça zorlamıştır. Başka bir deyişle, insanlar topladıkları yiyecekler ile yetinmek zorundaydılar. Dolayısıyla zaman zaman söz konusu açıdan sıkıntı çekiyorlardı.

Küçük gezginci sürüler, yaşamlarını sürdürebilmek için bütün uğraşlarını, belirli bitki ya da hayvan türlerini ele geçirme doğrultusunda uzmanlaşmaya yönlendiriyorlardı. Bu uzmanlaşma oranı arttıkça o bitki ya da hayvan türünün çoğalma alanları üzerinde toplanıyorlardı. Hatta çoğu kez sürü büyücüleri tarafından söz konusu bitki ya da hayvanın çoğalması için bir tür tören yapılıyordu. Objenin özelliklerine göre biçim kazanan tören ya da törenler aslında bir tür eğitim özelliği taşıyor ve söz konusu alanda daha çok teknik geliştirerek uzmanlaşmaya yönlendiriyordu. (Geniş bilgi için bkz. BERKTAY, 1983: 69). 68).

Süreç içerisinde nüfusun artması ile sürü yaşamında değişmelerin olması kaçınılmaz oldu. Üzerinde uzmanlaşılacak türün bulunduğu alan açısından artan nüfusu doyurmaması, ilkel sürüyü yeni arayışlara

soktu. Dolayısıyla sürünün bölünmesi sorunu gündeme geldi. Bölünen gruplar, yaşamsal ilişkiler açısından iki durum yaşamaya başladılar. Bunlardan birincisi, bölünen grup ana sürüden ayrıldıktan sonra oldukça uzak alanlara göç ediyordu. Ana sürü ile ilişkisini tamamen koparan yeni grup, daha önceki yaşamlarına benzer bir yaşam sürdürüyorlardı. Bu durumda sürü yapısında belirgin bir farklılaşma söz konusu olmuyordu. Çoğu kez sadece yeni bir bitki ya da hayvan türü üzerinde yeniden uzmanlaşıyor ve eski yaşamsal alışkanlıklar devam ediyordu. İkinci durum ise bölünen grup ana sürüden ayrılmasına karşın ilişkilerini tam olarak kesmiyordu. Bu durumda, «... İki gruptan her birinin üzerinde uzmanlaştığı kendi türünden topladığı veya yakaladığı miktar her iki gruba da dağıtılıyordu. Dolayısıyla elde edilen hayvan veya bitki türlerinin, ele geçirilir geçirilmez oracıkta yenmeyi, paylaşılmak üzere konaklama mahaline geri getirilmesini sağlamak, önem kazandı. Bunu sağlamanın aracı ise, elde edilen veya avlanan hayvan veya bitki türünün hemen oracıkta yenmesinin yasaklanması (tabu ilan edilmesi) oldu» (BERKTAY, 1983: 68-69). Ancak, «İlkel toplumda emeğin üretkenliğinin düşük olması, yaşamak için zorunlu olandan fazla hiç bir şeyin yaratılmamasına yol açıyordu» (NIKİTİN, 1979: 32).

Toplanan, elde edilen yiyeceğin, elde edildiği yerde yenmeyi, geçici yerleşkede bölüşülmesi, gruplar arasındaki ilişkinin düzeyini artırdı. Bütün bunlara paralel olarak gruplar, «...artık eskisi gibi kendi başlarına iki ilkel sürü değil, birbirleriyle sıkı ilişki içindeki gruptular; ikisini de kapsayan bir bütünün iki parçasıydılar» (BERKTAY, 1983 : 69). Grupsal düzenimde ilişkilerin devam etmesi, gruplar arasındaki kanbağını

geliştirdi. Bu oluşum düzeyi ile gruplar, «...artık bir kabilenin iki yarım'ı (moiety), iki ana klan'ı...» (1983: durumuna geldiler. Böylece kabileye geçiş sürecine girmiş olan ilkel sürü, bu başlangıç adımıyla sonra kendi kendine bölünerek değişmesini sürdürdü. Yani süreç içerisinde her yarım da iki ve daha çok birime bölünerek az önce belirtilen değişim ve gelişim çizgisinde ilerlemeye başladı. Bu aşamada, «... her yarımı belli sayıda klan'ı içeren, iki yarımli bir kabile ortaya çıktı. Sonra bu klanların da bölünmesiyle gruplar çoğaldı: Her yarım da belli sayıda fratri, her fratrisinde belli sayıda klan bulunan bir kabile şekillendi» (1983:69). Buna paralel olarak üretim etkinliklerindeki değişiklikler, insanların ortak düzenlemelerinde biçim değişiklikleri oluşturdu. Bu değişiklikler, sadece kanbağına (akrabalığa) dayanan geleneksel bağları sıklaştırmakla kalmadı; üretimsel düzeyde yeni bağlar yarattı. «Komşu klanlar, kendilerini yabancı hayvanlardan daha iyi korumak ve besin yedeklerini barınaklarını yabancıların talanından korumak için birbirleriyle birleşmeye başladılar» (ZUBRİTSKİ, MITROPOLSKI, KEROV, 1971: 49). Klanlar arasında güçlenen bu bağlar, kabilelerin, başka bir deyişle, bir çok klanı bir araya getiren toplulukların oluşması sonucunu doğurdu. Bu aşamada artık ilkel sürü yaşamından kabile toplumu yaşamına geçilmiş oldu.

Kabile Toplumunun Toplumsal, Ekonomik ve Yönetimsel Yapısı

Bir çok yerde kabile yaşamı olduğundan, bunlar birbirlerinden değişik bir değişim ve gelişim çizgisi izlemişlerdir. Bu nedenle kesin bir çerçeve çizip kabile toplumunu bu çerçeve içinde anlatmak ve açıklamak, yanılgılara yol açabilir. Buna rağmen ka-

bilelerin ortak özelliklerinden hareketle genel ve öz bir biçimde, kabile toplumu için şöyle bir tanım verebilir: «Kabile toplumu; belli bir toteme tapan ve onun soyundan geldiğine inanan, totem edindiği hayvan ya da bitkiyi hiç yemeyen, başlangıçta anaerkilliken giderek ataerkillişen (anaerkillikten ataerkilliğe doğru bir geçiş sürecini yaşayan), egzogamik, hepsi belli bir kabileye bağlı ve birbirleriyle sıkı ilişki içinde olan klanlardan oluşur» (BERKTAY, 1983:67).

Kabilelerin oluşumunda odak nokta grupların (yarımların) oluşmasıdır denilebilir. Zaten ilkel sürüden kabileye geçiş, böyle bir gelişim sonucunda gerçekleşmiştir. Berktay'ın, günümüze kadar gelen veya geçmişte varolup ta haklarında yazılı bilgilere sahip olmayan kabilelerin bir çoğunda yarımların görülmediğini; sadece kabile-fratri-klan biçimindeki bir örgütlenmenin görüldüğünü belirtmesine karşın, bilinen tüm kabile toplumları üretim tekniklerine göre sınıflandırmada, en geri olanlarında yarımların var olduğu, daha ileri olanlarına geçildikçe yarımların ortadan kalktığı görülür. (Geniş bilgi için bkz., 1983:74). Bunun gerekçesinin, kabilenin ilk iki ana klanını oluşturan iki yarımın, kabile topluluğu ne kadar çok gelişirse o kadar çok bölünmeye uğraması ve giderek tanınmaz biçime gelmesidir denilebilir. Bu sürece bağlı olarak değişen egzogamik birimin, yarımların bölünmesi sürecinde ilk önce fratrilere ve oradan da klanlara geçtiği görülmektedir.

Klan'a totemizm denilen kabile toplumuna özgü büyüsel-dini bir sistemin egemen olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, «kabileyi meydana getiren her klanın, genellikle bir bitki ya da hayvan türü olan bir totemi vardı» (BERKTAY, 1983: 76). Her konumda

klan üyeleri kendilerini totem türüne akraba sayar ve onun soyundan geldiklerine inanırlardı. Klan üyeleri, her yıl totem türünün çoğalması için tören yaparlardı. İkel sürünün üzerinde uzmanlaştığı türü ele geçirmek için düzenlediği bir çeşit prova denilebilecek törenlerin devamı olan bu büyüsel nitelikli tören; genellikle av alanı içerisinde, totem türünün çoğalma döneminde yapılırdı. İçerdiği öğeler ise, eski törenlerin benzeri ve devamı niteliğindedir. Ancak zamanla gerçek üretim tekniğinin ilerlemesi ile ilkel sürüdeki gerçek prova, yerini salt büyüsel bir provaya bırakmıştır. Bu büyü, ilkel inançtan kaynaklanan ve gerçek tekniğin yetersizliklerini tamamlayan hayali bir teknik olarak değerlendirilebilir. Özellikle avdan önce, yapılacak avın başarıya ulaşması ereğiyle yapılırdı. (Geniş bilgi için bkz., 1983: 76-78).

Kabile örgütlenmesinde kanbağı önemli bir etkidir. Kanbağının ise özellikle başlangıçta, ana tarafından hesaplandığı görülmektedir. «İkel sürü, hem gerçek ilişkiler ve hem de soy kuralı açısından anaerkil bir yapıya sahipti. Kabile topluluğu ise özellikle avcılık ve çobanlık aşamalarında, anaerkillikten ataerkilliğe hızlı bir geçiş yaşar» (1983: 79). Fakat bütün durumlarda klan yaşamına, kanbağı ilişkileri egemendir. Kabile bağlarının sağlamlaşması ile kabile mülkiyeti ortaya çıkar. Böylece kabilenin oturduğu topraklar ve bu alanın kapsadığı zenginlikler, av sahaları, balıkçılık v.b. bölgeler; bütün kabilenin malı olarak kabul edilir. Diğer bir deyişle, «İkel ve saf biçimi ile kabile toplumunda mülkiyet kolektiftir». (1983: 80). Kabilenin toprakları, akarsular, ormanlar, dağ ya da tepe zincirleri gibi doğal sınırlarla birbirinden ayrılıyordu. Yiyecek toplama ya da avcılık yo-

lu ile elde edilen ürünler, klan üyeleri arasında eşit olarak bölüşülürdü. Ancak klan şefi ve büyücüsünün, eşit paylaşım başlamadan önce küçük bir özel pay aldıkları da görülürdü. Bu küçük pay, onların, klan ya da kabileye karşı yerine getirdikleri gerçek hizmetlerin (avda önderlik, büyüsel teknik v.b.) karşılığı oluyordu. İlk başlarda, bu eşit paylaşım ve eşit yararlanma, doğal bir zorunluk olarak direkt uygulanırdı. Ancak süreç içerisinde, değişme-gelişmeye paralel olarak bu ilke de önemini yitirecektir.

Kabile toplumunda, kabileler arası sürtüşme ve çatışmalar, en sık görülen olağan davranışlardandı. Başka klanlardan ya da kabilerden adam öldürmek, oldukça hafif bir eylem olarak görülürdü. Bu toplumdaki en önemli sorunun, egzogami kuralının çiğnenmesi ve büyücülüğün özel amaçlar için kullanılması olduğu görülmektedir. (Geniş bilgi için bkz., BERKTAY, 1983-KILIÇBAY, 1982).

İlk ilkel alet denilebilecek mızrağın bulunması ile birlikte avcılık, erkeklerin uğraşısı olur. Kadınlar ise yiyecek toplamaya devam ederler. Aşağı-yukarı bütün kabilerde görülen bu cinsel işbölümünün temelinde, kadınların hamilelik ve emzirme dönemlerindeki hareketsizliklerinin yattığı, rahatlıkla söylenebilir. Süreç içerisinde bu cinsel işbölümü, mutlak anaerkillik ile çelişmeye başlar. Buna paralel olarak da avcılığın gelişmesi, anaerkil yapıyı giderek sarırmaya başlar. Ayrıca avcılığın yan gelişmeleri olarak kabul edilen hayvancılık ve savaş, bu eğilimi daha da güçlendirmiştir.

Avcılığın bir yan gelişmesi olan hayvancılık, kabile yaşamında giderek önem kazanmıştır. Avlanan

hayvanların bir kısmının öldürülmeyip, canlı olarak geri getirilmesi ve beslenerek yetiştirilmesi yolu ile hayvancılık yavaş yavaş avcılığın yerini alır. Avlanmak, erkekler tarafından gerçekleştirildiğinden avcılığın uzantısı olan hayvancılık da yine erkeklerin denetiminde gelişir. Hayvanların evcilleştirilmesi, saban ve koşum düzenlerinin bulunması, gübreleme vb. gelişmeler ile toprağın verimliliğini korumak ya da arttırmak olanaklı hale gelir. Buna paralel olarak da geçici yerleşmeler, süreç içerisinde kalıcılığa başlar. Böylece çobanlığa geçen göçebe kabileler, sadece kendileri hayvan yetiştirmek değil, hayvan hırsızlığı ve savaş yoluyla da zenginliklerini artırır. Gerek hayvancılık ve gerekse de savaş, erkeklerin işi olduğundan, bu söz konusu servetler üzerinde erkekler daha çok söz hakkına sahip olurlar. Savaş ve yağmacılık, çobanlık aşamasında yaygınlık kazanır. Buna paralel olarak da çobanlık aşaması, avcılığa göre anaerkilliği çok daha fazla yıkıma uğrattır. Bununla birlikte, yiyecek toplayıcılık sayesinde elde edilen tohumlar, zamanla geçici kampın hemen yanındaki topraklarda ekilmeye başlanır. Avcılık hatta çobanlık aşamalarında, ikincil iş olarak yiyecek toplamayı kadınlar sürdürdüğünden yiyecek toplayıcılığın uzantısı olan bahçe tarımı da kadınların işi olarak ortaya çıkar.

Tarımın ilk aşaması olan bahçe tarımının ön plana geçtiği dönem ya da koşullarda, anaerkilliğin gerilemesinin yavaşladığı görülür. Başka bir deyişle, erkeğin üstünlüğüne yol açan avcılık, hayvancılık ve savaş gibi etkenler, bahçe tarımı tarafından kısmen dengelenmiştir.

Öküz tarafından çekilen sabanın bulunuşu ve kullanılması ile bahçe tarımından tarla tarımına geçilir. Hayvancılığın erkeklerin denetiminde olması nedeniyle tarla tarımı da erkeklerin uğraşısı haline gelir. Eöylece erkeğin üstünlüğünün artması, başka bir deyişle, ataerkilliğin gelişmesi süreci, tekrar hız kazanır. Bu konunun avcılık, hayvancılık ve tarım dönemlerinde geçirdiği aşamalar şu biçimde maddelendirilebilir:

1 — Avcılık-toplayıcılık aşamasında anaerkilli yapı başattır.

2 — Çobanlık aşamasında anaerkilli yapı hızla önemini yitirerek gerilemeye başlar.

3 — Tarım aşamasında ise anaerkilli yapı gerilemesi yavaşlar. Ancak bahçe tarımından tarla tarımına geçişle tekrar hızlanır.

Kabile toplumunun çözülmesine geçmeden önce buraya kadar kabile toplumu hakkında verilen çok öz ve genel bilgiler doğrultusunda, kabile toplumunu daha iyi anlayabilmek için yönetsel yapısına da değinmekte yarar olacaktır.

İlk başlarda tamamen demokratik bir yönetsel yapıya sahip olan «kabile toplumunda bütün işleri, topluluğun üyeleri tarafından seçilen şefler ya da şefler meclisi, düzenliyordu». (Z., M., KEROV, 1971: 50). Bu seçime bütün yetişkin, yaşlı kadın ve erkekler katılırlardı: «Şefin görevi, gerektiğinde klan üyeleri tarafından geri alınabilir» (BERKTAY, 1983: 81) di. Yönetim görevini üstlenen şef ya da şefler meclisi, bütün kabile halkının önünde toplanır ve aldıkları kararların, uygulanabilmesi için, kabile halkı tarafından onaylanması gerekirdi. Bu birim dışında, düzeni ko-

kilerini ve piyasa için üretimi geliştirdi. Meta üretimi ruyucu herhangi bir örgüt ya da birim yoktu. Şeflerin statüsü; sadece deneyim, avda beceriklilik, savaşçı cesaret, us gibi bireysel niteliklerden ileri geliyordu. Güç ve yetkiler, babadan oğula geçmiyordu. Belirleyici, üyelerin oyuydu. Şefler her an görevlerinden alınabilirdi. Varsılık bakımından kabilenin diğer üyeleri ile hiç farkları yoktu. Kısacası, ilkel kabile topluluğu düzeninde devlet diye nitelendirilebilecek yönetsel yapıyı tam olarak hatırlatan kurumlar yoktu. Başka bir deyişle, topluluğun (kabilenin) yönetimi, topluluğun bütün üyelerinin kamu işlerinin yürütülmesine eşit olarak katılması ilkesine göre gerçekleştirilmekteydi. (Geniş bilgi için bkz. Z., M., KEROV, 1971-BERK-TAY, 1983). Bu toplumsal düzen biçiminin esas olarak, varolan üretim ilişkilerini karşıladığı söylenebilir. Ancak tarihsel süreç içerisinde bu yapı, üretim tekniklerinin gelişmesi ile değişime uğradı. Şeflik, çok uzun zaman alan ekonomik değişikliklerin temelinde ilk önce hep aynı ailenin üyelerinin seçildiği bir birim sonra da seçim işleminin tamamen ortadan kalkması ile hep aynı aile içinde, seçim olmaksızın babadan oğula geçen bir ayrıcalık haline geldi.

Kabile Toplumunun Çözülmesi

«Tarıma ve maden teknolojisine geçişten çok önce, kabile toplumunun çözülüşünü başlatan ilk olay savaştır». (BERKTAY, 1983:83). Kabile toplumunda kabileler arası sürtüşme ve çatışmalar, nüfus artışı ve üretim tekniklerinin gelişmesine paralel olarak git-tikçe bir artış gösterdiler. Av alanları, çayır, meralar ve sürüler gibi ekonomik değeri olan mallar üzerinde çıkan bu çatışmaları, belli bölgeler içindeki nüfus artışı giderek keskinleştirdi. Diğer yandan üretim tek-niğindeki gelişmeler, özellikle çobanlık, kabilelerin

elinde başka kabilelerin göz dikebileceği bir birikimin ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece sıradan çatışmalar, giderek yağma ve talan akınlarına dönüştü. Bunun sonucu şefler, aynı erek için genç savaşçılardan oluş-an yağma ve talan grupları oluşturdular. Komşu klan ya da kabileye karşı düzenlenen baskınlarda düşman-dan ele geçirilen mal, savaşçı grup üyeleri arasında paylaşılırdı. Giderek bu yağma ve talan akınları, sa-vaş şefleri etrafında düzenli, askeri erekli birliklerin oluşmasına, şeflerin ve yanındakilerin, kabilen di-ğer üyelerine göre daha varıl bir biçime gelmelerine yol açtı. Böylece farklılaşmanın kaynağı olan savaş, başlı başına bir gelir kaynağı biçimine dönüştü. Yer-leşikliğe yeni yeni geçmiş olan tarımcı kabileler, ço-ban ve savaşçı kabilelerin baskınına uğradıklarında, baskın yapanların gelişmişlik düzeyine göre ya erkek-leri öldürülür, kadın ve çocukları köleleştirilir, toprak-larına el konur ve kadınlar, çocuklar ile toprak şefler için özel payların ayrılmasından sonra diğer üyeler arasında eşit olarak paylaşılır(bu, köleliğin tohumla-rını atan ilk eylem olur) ya da bir bütün olarak ege-menlik altına alınırlardı. (Geniş bilgi için bkz., 1983: 72-76). Her iki durumda da kabileler arası farklılaşma hız kazanmaya başlar. Buna paralel olarak özellikle sulamaya dayalı büyük ölçekli tarıma geçiş ve maden işleme sanatının bulunuşu, kabile toplumunun artı-ürün elde edebilme olanaklarını artırdı. Bunun sonucunda da büyüyen bu artı-ürün, o ana kadar savaş, yağma v. b. yollarla oluşmuş eşitsizlikler temelinde paylaşılmaya başlandı. Dolayısıyla bü-yük kısmı şeflerin ve yanındakilerin elinde merkezileşti ve kabilelerin kendi içlerindeki farklılaş-ması da giderek arttı. Diğer yandan da artı-üründeki ve özellikle zanaat üretimindeki büyüme, değişim iliş-

ve değişiminin yaygınlaşması ise hem kabilelerin kendi içlerinde ve hem de diğer kabilelerle aralarındaki eşitsizlik ve egemenlik ilişkilerini geliştirdi, değiştirdi. Başka bir deyişle, üretim araçlarında özel mülkiyet biçiminin ortaya çıkması ve üretim ilişkilerindeki gelişmeyle birlikte kabile toplumu, hem klanların içinde ve hem de klanlar arasında oluşan farklılaşmalar ile çözülmeye başladı.

Kabileler arasında değişim ve savaşların doğurduğu egemenlik, bir noktada ilkel devlet biçimi denilebilecek kabile federasyonlarının doğuşunu hazırladı. «Kabile federasyonları, devlet taslağından başka bir şey değildir.» (Z., M., KEROV, 1971: 81). Artık kabilelere dayalı bir örgütlenme olmayan federasyon, egemen kabileler hiyerarşisinden oluşmaktaydı. Başka bir deyişle, en güçlü ve en kalabalık kabile, federasyon çekirdeğini oluşturuyordu. Kabileler federasyonu, kabilelerin kendi isteği ile olduğu gibi, daha güçsüz kabilelerin zorla birleştirilmesi biçiminde de olabiliyordu. İyice şekillenmiş ve gelenekselleşmiş bir şefler zümresi tarafından yönetme işlevi yerine getiriliyordu. Söz konusu kabile halkı tarım ve yerleşik yaşam yönünden ne kadar gelişmişse, özellikle değişim ilişkileri ne denli ilerlemiş ise bu kabileleri bir araya getiren ekonomik doku o kadar sağlam, dolayısıyla kabile federasyonları da o denli kalıcı ve düzenli oluyorlardı. Özellikle hem tarım hem de maden teknolojisine dayalı zanaat üretimini hızla geliştirebilen kabile federasyonları, kendi içlerinde kent yaşamına geçişi, kent ile köy arasındaki iş bölümünün doğuşunu ve zanaatların tarımdan tamamen kopuşunu yaşamışlardır. (Geniş bilgi için bkz., BERKTAY, 1983: 72-80). Sonuçta bu ekonomik geçişlerle birlikte

kabile federasyonları, «... başında kral bulunan bir şefler aristokrasisinin yönettiği krallıklara» (1983: 86) dönüştüler. Kralın yaşadığı yerleşim alanı da krallığın başkenti oldu. Artık bu dönemde iktidar, babadan oğula geçmeye başladı. Dini etkinliğe sahip olan tapınakların rahipleri de kralın klanından karşılanıyorlardı. Bu süreç aynı zamanda klan içinde anaerkil kanbağlarının çözülmesi ve yeni bir birim olan ataerkil ailenin, klanın yerini almasına yol açtı. Daha önce de belirtildiği gibi «... klan sisteminin ilk evresinde, üstün otoriteye sahip olan kadınlardır.» (NİKİTİN, 1979: 34). Çünkü kadınlar yiyecek bitkileri toplar, çocuk bakımını üstlenir ve ev işleri diye nitelendirilebilecek işlerle uğraşırlardı. Bu aşamadaki yapı anaerkindi. Daha sonra (maddeler halinde açıklandığı gibi), hayvancılık ile tarımın gelişmesi, anaerkilliğin yerini ataerkilliğin almasına ve dolayısıyla klan içerisindeki başlıca rolün, erkeğe geçmesine yol açtı. Bu ataerkil aile, süreç içerisinde belli bir toprak parçasının özel sahibi konumuna geldi. Bütün mallar, erkeğin mülkiyetine geçmiş ve aktarım (miras) yolu ile bir sonraki kuşağa aktarılması olayı gündeme gelmiştir. Bu özel toprak mülkiyeti, söz konusu ailenin, yeni doğan kent devletinde (köleciler toplumdaki) özgür vatandaşlar arasında yer almasını sağlamıştır.

Kısaca konuyu özetlemek gerekirse, süreç içerisinde yaşanan bu büyük çaplı yapısal değişimler, kabile topluluklarını; toplumsal, ekonomik ve yönetsel açıdan değişime uğratarak, uğraşı (tarım-zanaat) ve yerleşim alanları (köy-kent) ile emek biçimleri (kafa-kol) arasındaki ayrımları derinleştirmiştir. Buna paralel olarak insanlık, tarih öncesinden tarih çağlarına ve göçebe kültürden yerleşik kültüre

geçiş yaparak, günümüze dek uzanan bir süreç yaşamıştır.

Kabile Toplumunun Genel Değişimi Sürecinde Türkmen ve Cermen Kabileleri

Önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, insanlığın kabile toplumundan yerleşikliğe geçişi, her yerde aynı zamanda ve düz bir biçimde gerçekleşmedi. Tersine, bazı bölgelerde bazı topluluklar, değişik koşullardan ötürü yerleşikliğe çok hızlı bir biçimde geçerken, bazıları da yine koşullarından ötürü çok sonraları geçmişlerdir. Bu nedenle tüm insanlık tarihini aynı süreç içerisinde ele alıp ve tüm insan topluluklarının yerleşikliğe geçişini eş zamanlı olarak göstermek, büyük yanlış ve yanlışlara yol açabilir. Bu noktada gözönüne alınarak herşeye karşın daha önce yapılan açıklamalarla insan topluluklarının (kabile) evrimsel yaşamı çok genel bir biçimde verilmeye çalışıldı. Ancak belirtildiği gibi bu, tüm kabile toplumlarının aynı yolu izleyerek, aynı zamanda yerleşikliğe geçtikleri ve çözüldükleri anlamına gelmez. Fakat kabile toplumlarının, aşağı-yukarı benzer nedenlerden dolayı ve benzer yollarla yerleşik yaşama geçtikleri ve çözüldükleri söylenebilir.

Buradan hareketle kabile toplumunun çözülüşü, konu gereği Türkmen ve Cermen kabileleri örnekleri ile açıklanmaya çalışılacaktır. Cermen ve Türkmen kabileleri, göçebe yaşamı dönemine benzer yaşama sahiplerken, yerleşikliğe geçmeleri ve kabile yapısının çözülüşü birbirlerinden farklı olmuştur. Başka bir deyişle, Keltler'den sonra Kuzey Avrupa'ya gelen ve ikinci barbar kabile olarak adlandırılan Cermenler, Türkmenler gibi göçebe bir yaşama sahiplerdi

Ancak «Cermenler, Asya steplerinde uygulanan nomadizmin aksine transhüman ve göçebe tarıma dayalıydılar» (KILIÇBAY, 1982: 85).

Nomadizm ve transhüman, birbirlerinden oldukça farklı göçebe hayvancılık biçimleridir. Nomadizm diye adlandırılan göçebe hayvancılık biçiminin egemen olduğu Asya steplerinde, hayvancılık çok geniş bir fiziksel alan üzerinde yapıldı. Bu sistemde, aöğ koşullarına tam bir bağımlılık sözkonusuydu. Nomadlar, doğayı değiştirmek ya da kendi koşullarına uyarlamak için en küçük bir çaba harcamıyorlardı. Konuyu biraz daha açmak gerekirse; steplerde yaşayan topluluklar, doğal koşullar gereği göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Steplerin tarıma elverişsizliği, tüm uğraşları arasında hayvancılığın ön plana çıkmasına ve ana geçim kaynağı olmasına yol açmıştır. Hayvancılık da doğası gereği bu toplulukları, sürekli olarak yer değiştiren göçebe bir yaşama zorlamış ve yazın otlaklarda, kışın sığınaklı olan kesimlerde oturmak gereksinmesi; ayrı bir göçebe toplum tipi yaratmıştır. Başka bir deyişle, insan emeğiyle değiştirilmesi olanağı bulunmayan bir ortamda kurulan bu topluluklar için göçebelik, zorunlu bir yaşam biçimi olmuştur. Her yıl kendiliğinden biten ot, tarımcılıkta olduğu gibi toprağın işlenmesine gerek göstermemiştir. Bu nedenle göçebe toplulukları, üzerinde oldukları otlak sonuna dek kullanır, otlak olanakları tükenince de yeni bir otlak bulmak üzere göç ederlerdi. Böylece aynı hareket, çok geniş alanlar üzerinde yinelenirdi. İşte bu tür bir üretim uğraşısı ile yaşamlarını sürdüren pek çok Türk boyu ya da kabilesi vardı. Ancak «Türkmen» sözcüğünün bu boylardan hangisi için kullanıldığını, öncelikle açıklığa kavuşturmakta yarar olacaktır.

Âteş, Türkiye, Azerbeycan-İran ve Irak Türkleri'nin ataları saydığı Oğuz Türklerini, Türkmenler diye nitelemektedir (Geniş bilgi için bkz. ATEŞ, 1982: 16). Yine aynı biçimde Günaltay'a dayanarak, Türklerin beyaz ırktan olduğunu ve Moğollarla karıştırılmaması gerektiğini ileri sürer.

Sümer de aynı tezi doğrular biçimde, XI. yüzyıl da Oğuzlar'dan ezici çoğunluğun İslamı kabul etmesi sonunda Oğuzlar'a Türkmen adı verildiğini ve bu adın aşağı-yukarı iki yüz yıl sonra her yerde Oğuz'un yerini aldığını belirtir (Geniş bilgi için bkz. SÜMER, 1972: XVIII.)

Türkmen sözcüğü, ilk başlarda «Müslüman Türkler» anlamında kullanılmıştır. Ancak sonraları bu sözcük, genel olarak tüm göçebe Türk aşiretleri için kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de buna yakın bir anlam sunmakta ve çoğu kez 'Yörük' ile 'Türkmen' kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır.

Çoğunluğu göçebe olmak üzere Türkmenlerin başlıca ekonomik etkinlikleri, hayvan yetiştiriciliği ve bunun türevleriydi. Ayrıca avcılık, meyva ve bitki toplama da söz konusuydu. Tarım önemsiz bir niteliğe sahipti. Sencer'in Türklerin tarihinden hareketle yaptığı açıklamalardan, 10.y.y.'dan önceki Türk topluluklarında tarımın yaygın bir uğraşı olmadığı ve toplulukların, avcılık ve hayvancılıkla geçinen kabileler birliği niteliği taşıdığı sonucu çıkmaktadır. (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982: 195). Daha önce de belirtildiği gibi bu göçebe kabileler, hayvanlarını otlatabilmek için gereksinimi olan otlakların oluşmasını doğadan beklemişler, bunları yeniden üretmek için herhangi bir çaba göstermemişlerdir. Bu durumda da doğa

koşullarına tam anlamıyla bağımlı olmuşlardır. Diğer bir deyişle, göçebe hayvancılık biçimi egemendi. Bu nedenle özel mülkiyet bulunmadığı gibi, toprak ailelerin ya da bireylerin mülkiyetinde değildir. Taniya - men topluluğa aittir. Bireyler, kendiliğinden yetişen bitkilerden yararlanma yoluna gittikçe, toprağın kamu mülkiyetinde kaldığı görülmüştür. Buna paralel olarak göçebe çobanların serveti, daha çok taşınabilir mal denilebilecek hayvan üzerineydi. Yine Sencer, eski Türk yazıtlarına dayanarak yaptığı açıklamalarda, Türk kabilelerindeki mülkiyet ve servet durumlarının yukarıdaki biçimde olduğunu öne sürmektedir (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982: 186-210).

Göçebe Türk kabilelerinde emek ve toprak mülkiyetinin ortaklaşa olması, toplumsal örgütlenme biçimini de belirlemiştir. «Bu topluluklarda temel birim ortak bir atanın egemenliği altına toplanmış, aynı kuşaktan bireylerin oluşturduğu ve kalabalık bir topluluk olan aile ve ailelerin genişlemesi ile doğan kabile birliğidir» (SENCER, 1982: 191). Bunun yanı sıra toprağın emekle değiştirilmeden, yalnızca üzerinde biten bitki ya da üründen yararlanma ve bununla yetinme de yaşam koşullarını ve toplumsal örgütlenmeyi, geniş ölçüde belirlemekteydi. Buna paralel olarak toplumsal durgunluk ya da hızlı değişmeye direnç, kendi varlığını uzun süre sürdürmüştür.

Nomadizmde doğaya olan tam bağımlılığın sonucu, toplumdaki insan ve hayvan varlığının, otlak varlığı ve verimliliği ile doğrusal ilişkide olması gerekiyordu. Aksil durumda denge bozuluyor ve geçim sıkıntıları baş gösteriyordu. Başka bir deyişle, doğa koşullarının kötü gitmesi ya da otlak veriminin düş

meşi, bazı kabilelerin başka alanlara göç etmesi sonucunu doğuruyordu. Çünkü stepteki göçebe ekonomisinin özü, kendine yeterlilikti. Bu yeterlilik sağlanmayınca göçler ya da yeni alanların elde edilmesi için kabileler arası savaşlar oluyordu. Bu savaş ortamı, göçebe kabilelerin geleneksel yapılarında değişikliklere yol açıyordu. Bu değişikliklerin en başında, «Türk kabilelerinde bagatur (bahadır) ...adı verilen; takipçilik, adamı olma kurumunun ortaya çıkması gelmektedir» (KILIÇBAY, 1982: 250). Bu kurum, kanbağının yerine geçmekte ve savaş şefi ile savaşçı arasında bağımlılık ilişkisi doğurmaktaydı. Kabilenin içinde bağımlılık ilişkilerinin ortaya çıkışının temel nedeni, otlakların ortak olmasına karşılık, hayvanlar üzerinde mülkiyetin bireysel olmasıdır denilebilir. Bu mülkiyet durumu kabile hiyerarşisini belirlerdi. Bu bağlamda, her şef daha fazla hayvana sahip olmak ve ayrıca elindekileri korumak istemektedir. Bunun da tek yolu, olanaklı olduğu kadar daha çok 'bahadır' (bagatur) ya da 'nöker' sahibi olmaktır. Bu durum, kabile örgütlenmesine yansır. Kabilelerarası savaşlardan yenik düşüp, galip kabilenin egemenliği altına alınan ve haliyle mülksüz olanlar ile kabilenin baştan beri üyesi olupta mülksüz olanlar, mülk sahibi olanlardan ayırt edilmeye başlandı. Bu mülksüzlere 'kara kemik' adı verildi. Mülklüler ise 'ak kemik' adını aldılar (Geniş bilgi için bkz. KILIÇBAY, 1982: 252) Böylece kabile yapısında önemli bir toplumsal ayırım söz konusu oldu. Bunun sonucu, sürekli savaş ortamında olan göçebe kabilelerde, nökerlik ön plana çıktı. Buna paralel olarak geleneksel kandaşlık bağları (Irgen) gittikçe çözüldü. Bu olay, kabile şeflerinden oymak beylerine kadar herkesin özel asker beslemesini zorunlu kıldı.

9. y.y.'in ilk yarısında Maverünnehr'e gelen Türkmenler de (Oğuzlar) bu biçimde bir örgütlenmeye sahiptiler. Ancak bölgenin büyük çaplı step tipi göçebe hayvancılığına uygun olmayışı nedeni ile Türkmenler'in önemli bir bölümü, İslamîyet'i kabul ederek yerleşik yaşama geçtiler. Fakat yine de göçebelik, etkisini tam olarak yitirmedi. Çünkü, yerleşiklik, onlar için sonucunun ne olacağı tam olarak bilinmeyen yeni bir yaşam biçimiydi. Bu nedenle yerleşikliğe geçen kabilelerle birlikte, göçebelik geleneğini sürdürmeye çalışan kabileler de vardı. Hatta yerleşik yaşama geçenler, göçebeler tarafından 'yatak' (tembel) (Geniş bilgi için bkz., 1982: 253) diye ritelendiriliyorlardı.

Türkmenler, Maverünnehr'e yerleştikten sonra, kabile yaşamlarında giderek bir çözülme oldu. Kabile şefleri ve sürü sahiplerinin çoğu, yerleşiklerden gelen baskı ile kentlere yerleştiler. Ayrıca hayvan varlıklarını kabile içi ekonomiden çekerek, yerleşik toplumun ekonomisi içine soktular. Bunun sonucu, kara kemikler yoksunluk içerisine düştüler. Bunlar da 10. y. yılda feodalleşme eğilimi içinde olan İslam dünyasına paralı asker oldular.

Türkmenler'in geleneksel kabile yaşamlarının böyle birdenbire çözülüşünün temel nedeni, göçebelerde mülkiyetin toprak üzerinde değil de hayvanlar üzerinde olmasıdır denilebilir.

Kabile yapılarının çözülmeye başlaması ile batıya doğru bir göç akını başlamış ve birbirlerini izleyen kabileler, İran ve Anadolu yaylalarına yönelerek buralara yerleşmeye başladılar (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982: 208). 11. y. yılda İran'a giren Türkmenler,

merkezi Bağdat olan İslam devleti ve yüksek İslam uygarlığını özünde benimseyerek onun başına geçtiler. Ve zamanla kendileri, o uygarlık tarafından biçimlendirilen bir evrim geçirdiler. Avcıoğlu'na göre yerleşikler, bu göçebe kitlesini kabile bağlarından kurtarıp tarıma köylü yani reaya yapma amacındaydılar (Geniş bilgi için bkz. AVCIOĞLU, 1979: 214). Çatışmaların ana kaynağı budur. Türkmen, temelinde feodalleşme isteğine karşıdır. Bu amaçla zorlu savaşlar verir. Göçebe-yerleşik çatışması diye sözü edilen olaylar da, boy dayanışmasının, az-çok özgür kabile üyeliğinin son bulması ve göçebe kitlenin Türkmenlikten çıkartılarak, yarı bağımlı köylü biçimine getirilmesine karşı gösterilen Türkmen tepkileridir. Ancak bu çatışmalar içinde toplumsal düzen, askeri demokrasiden daha üst toplumsal kuruluş biçimlerine, oradan feodalizme doğru yol alır. Türkmen kabileleri de süreç içerisinde, çeşitli koşullardan ötürü yerleşik toplumla kaynaşarak, kabile yaşamlarını tamamen terk ederler.

Türkmenler'in, özellikle Selçuklular ile ilişkileri ve Anadolu'ya yerleşmeleri, kuşkusuz burada açıklananlardan çok daha geniş ve çeşitlidir. Ancak konu gereği sadece Türkmen kabilelerinin yapısı, yaşamı ve çözümleri üzerinde durulmuştur. Şimdi de bir diğer örnek olan ve daha önce çok kısa olarak değinilen 'Cermen Kabileleri', aynı biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkmenler'deki nomadizmin tersine Cermenler'de, transhüman diye adlandırılan göçebe hayvancılık biçimi egemendi. Bu sistemde, kısıtlı bir fiziksel alan içerisinde mevsimlere göre hareket edilirdi. Yazlık ve kışlık otlaklar ve bu otlakların alanı

belliydi. Göç eylemi bu iki otlak arasında, mevsimlik hareketlerden oluşurdu. Bununla birlikte otlakların belirlenmiş olmaları, doğayı değiştirme çabalarını zorunlu kılıyordu. İşte temelde bu noktada, doğa ile ilişkiler açısından Türkmenler'den ayrılıyorlardı. Doğayı değiştirme zorunluluğu sonucu kışlık otlaklarda, çok geri de olsa bir tarım uygulanıyordu. Ancak tekniklerin geriliği nedeni ile transhümanlarda da, uzun dönemde topraklar verimsizleşiyor ya da yerleşik tarımın yaygınlaşması ile kabileler, yerlerinden ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Bu açıdan transhüman uygulayan ilk Cermenler, yarı-yerleşik kabilelerden oluşan topluluklardı. Toprakları tüketip saz kulübelelerini terk ederek, yeni topraklar aramaya başladıkları zamanlarda, tam yerleşik toplumlar için Asya nomad göçebelerinden daha tehlikeli olmaları, yarı-yerleşik durumlarından kaynaklanıyordu denilebilir. İlkel tarımlarından ve hayvancılıklarından yeterli ürün elde edemeyen Cermenler, özellikle göç zamanları besin açlığı çekiyorlardı (Geniş bilgi için bkz. KILIÇBAY, 1982: 86). Bu durumda, üretimleri sürekli geçimlerinin altında kaldığından, açığı kapatmak için çevredeki yerleşiklere karşı yağma olayları yaşatılırdı.

Cermen kabilelerinin tamamında toprak üzerinde özel mülkiyet olmamasına karşın, toprak ürünleri ve hayvanlar özel mülkiyet konusuydu. Kabilelerin yönetsel örgütlenmeleri, tamamen her klanın, her ailenin otlakın neresinde hayvanlarını otlatacaklarını belirlemek içindi. Güçlü klan, yönetsel örgütlenmede ve hiyerarşide iyi bir yer sağlamakta, politik hiyerarşideki bu yer, otlaktan payına düşecek bölgenin niteliğine yansımaktaydı. Bu nedenle göçebe örgütlenmesindeki yönetsel savaşımın özünde, ot-

lak savaşının olduğu söylenebilir. Bu üretim ilişkileri, tamamen Cermenlere özgü bir şey değildi. Kabile yapısını, aşağı-yukarı belli ölçülerde koruyarak yeni tarıma geçmiş bütün topluluklarda görülen bir özellikti.

Cermenler, klanlar biçiminde toprağa yerleşirdi. Klanın yerleştiği alan ve sahip olduğu toprakla birlikte klansal yerleşme birimine «mark» (Geniş bilgi için bkz. BERKTAY, 1983: 258) adı verilir. Mark topraklarında tarıma açılan arazi, klan üyeleri arasında, uzun dilimler biçiminde eşit olarak bölüşülürdü. «Klanın içinde belirmiş olan ataerkil aile ocaklarının her birine düşen miktara hıde» (BERKTAY, 1983: 258) denirdi. Arazinin hıde'lar biçiminde bölüşümü, ilk başlarda kura çekimi yoluyla yapılırken, zamanla bu yöntem ortadan kalkmış ve her aile ocağının elindeki toprağın, kendisinde kaldığı görülmüştür. Buna paralel olarak her aile, kendi evi yanında ya da etrafında bulunan bahçeleri de kendi özel mülkiyetine geçirmiştir. Başka bir deyişle, hıde'lar ve özel bahçeler, mark'ın temsil ettiği ilkel kolektivizmin bağrında özel mülkiyetin adım adım gelişmesini yansıtmaktadır. Bütün bu gelişmelere karşın, bireysel mülkiyetten ayrı olarak ormanlar, av alanları, bataklık arazi ve meralar; ortak kullanım alanları olarak kalmışlardır.

Cermenlerde tek tek her ev, bağımsız bir üretim birimi oluşturarak tüm ekonomiyi kapsar. Kendisine ait toprak üzerinde aile, bağımsız bir birimdir. Cermen biçiminin temeli, aynı kabile tarafından kurulmuş öteki topluluklarla olan işbirliği ile ve arasına savaş din ve hukuksal anlaşmazlıkların çözüme bağ-

lanması için yapılan toplantılarla varlığı güvenceye bağlanmış olan ayrı ve bağımsız aile yerleşmeleridir. Tek tek aile başkanlarının uzun aralıklarla birbirlerinden ayrılan ormanlarda yerleştikleri Cermenler için topluluk, ancak üyelerinin zaman zaman bir arada toplanmaları ile belirmektedir. Bu nedenle toprak bir birlik olarak değil, toprak sahipleri olan özerk üyeler arasında yapılmış bir anlaşma gibi görülmektedir. (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982:136-137). Cermenler, gensler biçiminde örgütlenmişlerdir. Yargılayan her yerde her zaman topluluk olmuştur. Topluluklarda analık hukuku uzun süre varlığını korumuştur. Hatta yapılan anlaşmalarda soylu aile kızları en güvenilir rehinelere kabul ediliyorlardı.

Tacite'nin yaptığı açıklamalara göre, Cermenler'de güçlü bir evlilik bağının olduğu anlaşılmaktadır. Genç kızların namusuna oldukça büyük önem verilmekte ve boşanmalar oldukça az görülmektedir. Ancak kadının eş aldatması, boşanma nedeni olarak kabul edilmekteydi. Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Cermenlerde kadın oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bunda, bahçe tarımının rolünün büyük olduğunu söylemek olanaklıdır. Çünkü bahçe tarımı, kadınların uğraşısı olmakta ve dolayısıyla anaerkil yapının önemini korumasına neden olmaktadır.

Cermenler, bir yandan göçebe tipi tarımları diğer yandan talan savaşlarını genişletmeleri yüzünden, kısa sürede Roma topraklarının içlerine girmeye başladılar. Bu girişler, ilk başlarda barışçı yollarla olmuştur. Cermenler, Roma'nın verdiği toprağa karşılık Roma'ya asker veriyorlardı. (Geniş bilgi için

bkz. KILIÇBAY, 1982: 102-103). Ancak bu Cermen kabileleri yanında, sürekli yağmaya başvuran ve yerleşik olmaktan şiddetle kaçınan diğer bazı Cermen kabileleri de vardı. Bu aşamadan itibaren Roma - Cermen ilişkisi ve etkileşimi başlar.

Tacite'nin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, çok kalabalık bir halk olan Cermenler, 3. y. yıldıan başlayarak nüfusun sürekli artışı ve dışarıya atılmasından ötürü (itilmesinden) Roma İmparatorluğu'na karşı saldırılara giriştiler. «5. y. yılın sonunda tükenmiş olan Roma'nın kapıları istilacı Cermenlere ardına kadar açılmıştır» (SENCER, 1982: 139). Böylece «Roma topraklarının üçte ikisini alan Cermenler bunları, ilkel 'gentil' ilkelere göre aralarında paylaşmış ve her gens içinde tarla ve çayır toprakları eşit olarak bölünmüş paylar biçiminde, tek tek aileler arasında dağıtılmıştır. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra bu paylar, başkasına aktarılabilen özel mülk haline» (1982: 141) gelmiştir.

Roma içine yerleşen Cermenler, kısa sürede Roma düzenine uyum gösterip onun bir elemanı biçimine geliyorlardı. Sınır bölgelerine yerleşen Cermenler ise, askerlik karşılığı kendilerine verilen topraklarda, küçük özgür köylü tarımını yeniden canlandırıyorlardı. Roma ile olan ilişkiler, Cermenler'in toplumsal örgütlenmelerindeki tabakalaşmayı hızla değiştiriyordu. Roma mallarına karşılık olarak, hayvan ve köle verme durumunda olan Cermen kabileleri arasında, hayvan ve kölenin sağlanabileceği kaynaklar ancak diğer kabileler olabileceğinden, talan savaşları giderek daha büyük boyutlara erişiyordu. (Geniş bilgi için bkz. KILIÇBAY, 1982: 102). Bu talan sa-

vaşları, Cermen kabileleri arasındaki kandaşlık bağını ve bu bağdan kaynaklanan dayanışmayı giderek ortadan kaldırıyordu. Buna paralel olarak varsıllık bireyselleşmeye başladı. Sonuçta da toprak üzerindeki kişisel mülkiyet gittikçe belirginleşti. Toprak mülkiyetinin bireyselleşmesi eğilimi de büyük mülkiyetlerin küçük mülkiyetleri yutmasına yol açtı. Yine Roma ile etkileşim, eskiden seçimle olan şefliği irsi bir biçime dönüştürdü. Her kabilede, hatta kabileler federasyonunda kral hanedanları oluştu. İrsi biçime gelen krallıklar, daha büyük bir otorite sağlamak için diğer kabilelere saldırdılar. Bu saldırılar sonucu siyasal ve ekonomik iktidar sınırlı bir kesimin uğraşısı oldu. Bunun sonucunda da soylu bir sınıf ortaya çıktı. Bütün bu gelişmelere paralel olarak Cermenler'deki kabile yaşamı, çözülmeye uğruyordu. Artık yerleşikliğe tam olarak geçiliyor ve yer yer devletler oluşuyordu. Örneğin; «Marcomani kabilesi, diğer bazı Cermen kabilelerini, Roma sistemine erken entegre olmanın verdiği (getirdiği) üstünlükten yararlanarak, egemenlikleri altına almış ve Tuna bölgesinde oldukça üst düzeyde örgütlü bir devlet kurmuştur.» (KILIÇBAY, 1982: 103).

Cermen kabile yaşamı, yukarıda genel olarak açıklanan biçimde yaşamını sona erdirerek, tam olarak yerleşik bir biçim aldı. Artık bu aşamadan sonra söz konusu yerleşim alanlarında feodallaşma eğilimleri başlar. Ancak bu aşamadan sonraki bölüm, konu dışında olduğu için açıklamaları bu noktada sınırlama zorunluluğu doğmaktadır.

Değerlendirme Ve Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde insan yaşamı, çok uzun ve değişik evrelerden geçerek günümüz yapısına eriş-

miştir. «İlk toplumsal ekonomik oluşum, ilkel topluluk olmuş ve yüzbinlerce yıl sürmüştür.» (NITIKIN, 1979: 32). Başka bir deyişle, ilkel topluluk, toplum evriminin başlangıcı olmuştur. Ancak süreç içerisinde değişim uğrayarak günümüz yapılarına erişen toplum ya da topluluklar, aynı zaman süreci içerisinde bir değişim olayı yaşamamışlardır. Her ne kadar benzer koşullardan ötürü ve benzer biçimlerde bu değişim evrelerini yaşamışlarsa da, zaman olarak ayrı süreçlerde değişime konu olmuşlardır. Bunun da nedeni, daha çok yaşanılan alanın doğal koşulları olmuştur. Çünkü her şeye karşın yaşamını sürdürmek zorunda olan insanlar, var olmak için birincil gereksinimi olan yiyecek sorununu çözmek zorundaydı. Bu sorunun çözümü ise sadece doğada yatıyordu. Bunun nedeni ise öncelikle insanların ilk başlarda herhangi bir teknolojik alete sahip olmamalarıdır. Haliyle birincil gereksinimlerinden olan yiyecek, tamamen doğanın hazır ürünlerinden karşılanıyordu. Ancak nüfusun artması ile doğada hazır bulunan yiyecekler beslenme sorununun çözümlenmesine yetmemeye başladı. Bu durumda insanlık, **avcılık savaşımı gereği yeni arayışlara** yöneldi. Bu arayışlar sonucunda ilk olarak sopalardan ve kesici taşlardan yararlanma yolunu buldu. Daha sonra, çok yavaş bir deneyim birikimi ile kesmek ve kazmak için kullanılan basit araçları geliştirdi. Bu yeni araçlar ile beslenme gereksinimini hazır doğa ürünlerinin yanı sıra hayvan avcılığı ile çözmeye çalıştı. Bu aşamada avcılık ortaya çıktı. Buna paralel olarak ok ve mızrak gibi ilkel av aletleri geliştirildi. Bu arada ilk başlarda özellikle korunma (genellikle yabancı yırtıcı hayvanlardan) gereksinimi sonucu bir araya gelen insanlar arasında kanbağı ilişkisi be-

lirmeye başladı. Bu gelişmeler, insanlar arasındaki ilişkiyi de belirliyordu. Ör: Toplayıcılık aşamasında ürün toplama gücünü yitiren yaşlılar ölüme terk ediliyorlardı. Yine ilk başlarda kadın ve erkek arasında hiç bir fark ve ayrıcalık yoktu. Ancak kadının fizik olarak erkekten güçsüz olması ve çocuk bakımını üstlenmesi, sürü yaşamında koruyuculuğu erkeğe bırakıyordu. Arkasından, av için geçici yerleşkenin dışına çıkılması ve varolan bilgilerin, becerilerin, yeni kuşağa aktarımı, çocukları bekleme, yaşlıların önemi koydu ortaya. Başka bir deyişle, eskiden toplayıcılık gücünü yitirdiği için ölüme terk edilen yaşlı, önem kazanmaya başladı. Yine avcılığın da gerekli beslenme araçlarını tam karşılayamaması, insanlığı çobanlık aşamasına erdirdi. Buna paralel olarak, avcılık-toplayıcılık aşamasında, ilişkilerde başat olan anaerkil yapı gerilemeye başladı. Çünkü çobanlık erkeğin görevi olmuştu ve yaşam savaşımında birincil görev erkeğe yüklenmişti.

Çobanlığın yanısıra kabileler, topraktan yararlanma yolunu öğrendiler. Kuşkusuz bu gelişmeler uzun birikimlerin sonucuydu. Bahçe tarımı diye adlandırılan bu işlemde en etkin alet çapa olmuştu. Yerleşim alanının hemen çevresinde yapıldığı için kadınların uğraşları arasına girmişti, bahçe tarımı. Bu ekonomik gelişim tekrar toplumsal ilişkilere yansdı ve çobanlık aşamasında önemini yitirmiş olan (yitirmeye başlamış olan) anaerkil yapı, tekrar önem kazanmaya başladı. Bahçe tarımının gelişimi insanın saban ve koşum düzenini bulmasına yol açtı. Saban ve koşum düzeninin bulunması tarla tarımını geliştirdi. İşlemsel yapısı gereği tarla tarımı erkeklerin uğraşısı oldu. Bu gelişme de tekrar toplumsal ilişkileri değiştirdi ve

bir önceki aşamada önemi artan anaerkil yapı, yerini ataerkil yapıya bırakmaya başladı. Başka bir deyişle, kabile halkı avcılık ve çobanlık aşamalarında ne kadar uzun süre kalmışsa buna paralel olarak ataerkillikte o kadar uzun ömürlü olmuştur. Bahçe tarımına geçiş ise tekrar anaerkilliği gündeme getirmiştir. Ancak anaerkil yapı tarla tarımı ile yerini tekrar ataerkilliğe bırakmıştır.

Tarla tarımının gelişmesi, geçici yerleşimlerin kalıcılaşmasına yol açtı. Bu aşamada önceleri sadece hayvan üzerinde olan özel mülkiyet toprak üzerinde de görülmeye başlandı. Toprak üzerinde özel mülkiyetin oluşması; toplulukların toplumsal, ekonomik ve yönetsel yapılarını büyük ölçüde değiştirdi. Örneğin; daha önceleri kan bağımlılığı biçiminde olan ilişki, kişisel bağımlılık ilişkisine dönüştü. Seçimle olan şeflik aynı aile üyelerine ve giderek sonuçta irsi bir niteliğe dönüştü. Artık bu konuma erişen kabile toplulukları, tam olarak toprağa yerleşmiş oluyorlardı. Ancak daha önce, de belirtildiği gibi bütün bu işlemler, tüm kabile yapılarında aynı zamansal süreç içerisinde gerçekleşmedi. Bunun da nedeni, doğal koşulların, kimi göçebe kabilelerin uzun süre bu yapılarını korumalarına uygun oluşu ve kimileri için de uygun olmamasıydı. Yaşamsal varlığa uygun koşullar söz konusu olduğu sürece insan, doğayı değiştirme yoluna gitmemiştir. Onun hazır ürünlerinden yararlanma yolunu tercih etmiştir. Başka bir deyişle, yeni yaşam kaynağı (beslenme kaynağı) bulmak için doğayı değiştirme gereksinimi duymamıştır. Böyle olunca da göçebe yaşamını, güç duruma düşünceye dek korumuştur. Örneğin; Türkmen kabileleri.

Doğanın hazır ürünlerinin, yeterli oranda beslenme sorununu karşılayamaması, bu duruma sahip olan göçebe kabileleri değişik arayışlara sokmuştur. Bu arayışlar sonucu insanlar, doğayı değiştirme yoluna girmişlerdir. Doğa ilişkilerinin değişik boyutlara varması, bu durumdaki göçebe kabileleri yerleşikliğe geçirmiştir. Örneğin; konu gereği Cermen ve Türkmen kabilelerini göz önüne alalım. Kısıtlı bir fiziksel alana sahip olan Cermenler'e göre daha geniş bir fiziksel alana sahip olan Türkmen kabilelerinde çobanlık aşaması çok daha uzun sürmüştür. Bunun da nedeni, Cermenler'in sahip oldukları alanın uzun süreli bir hayvancılığa uygun olmaması, Türkmenler'in ise tam tersine çok geniş bir fiziksel alana sahip olmaları ve bu alanın hayvancılığa çok uygun olmasıdır.

Genel bir biçimde buraya dek açıklananlardan hareketle, tarihsel süreç içerisinde üretim araçları gelişiminin, insan topluluklarının yaşamını yönlendirdiğini ve değiştirdiğini söylemek olanaklıdır. Çünkü üretim araçlarının gelişmesi ile insanlar, varlıklarını sürdürebilmek için kendilerine gerekli olandan fazla geçim araçları ürettiler. Bu da, üretim araçlarının gelişmişlik düzeyine göre toplumsal, yönetsel ve ekonomik açıdan değişik yapıların oluşmasına yol açtı. Başka bir deyişle, konumuz kapsamında, insanlık tarihinin geçirdiği üretim biçimleri (ya da üretim etkinlikleri) olan toplayıcılık, avcılık, hayvancılık ve tarım, üretim araçlarının gelişimine paralel olarak ortaya çıkmışlardır. Bu gelişim, yine kendisine paralel olarak yeni ekonomik, toplumsal ve yönetsel yapılar oluşturmuş ve başlangıçtaki eşitlikten günümüze dek uzanan eşitsizlikçiliği yaşatmıştır.

Bu aşamadan sonra bir bakıma çalışmanın ikinci ana bölümünü oluşturan Cermen ve Türkmen kabilelerinin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesine gidilecektir.

Cermen kabilelerinin açıklanan üretim ilişkileri ve toplumsal özellikleri, çobanlık aşamasında çok uzun süre kaldıkları için hayvan sürülerini özel mülk edinseler bile toprağı hala ilkel sınırsızlığı içinde görmekten sıyrılamamış olan Oğuz Türkleri'nin ya da Türkmen aşiretlerinin durumundan çarpıcı bir biçimde ayrılmaktadır. Başka bir deyişle, Cermen ve Türkmen kabilelerinin temel farklılığı, sahip oldukları göçebe hayvancılık biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Cermenler, dar bir fiziksel alan üzerinde mevsimlere göre yer değiştiren bir göçebe hayvancılık (transhüman) yaşamına sahipken, Türkmenler bunun tam tersine, çok geniş bir fiziksel alan üzerinde göçebe hayvancılık (nomadizm) yapmışlardır. Buna paralel olarak toplumsal, ekonomik ve yönetsel yapıları da bu üretim ilişkileri doğrultusunda biçimlenmiştir.

Cermenler, çok uzun bir çobanlık aşaması yaşamamışlar ve tarıma geçiş, Türkmenler'e göre daha hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Bunun da en belirgin nedeni, üzerinde yaşanan fiziksel alanın sınırlılığıdır. Oysa Türkmenler'de çobanlık aşaması çok uzun sürmüştür. Çünkü Türkmenler, geniş bir fiziksel alan üzerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Tarihsel süreç içerisinde gelişmeler göz önüne alındığında, beslenme sorununun doğanın hazır ürünleri ile çözümlendiği sürece insanın, doğayı değiştirme yoluna gitmediği görülür. İşte Türkmenler de çok geniş bir fiziksel alan üzerinde yaşadıklarından ve beslenme sorunlarını doğanın hazır ürünleri ile çö-

zebilme olanağına sahip olduklarından, uzun süre doğayı değiştirme gereksinimi duymamışlardır. Bu nedenle çobanlık aşamasında Cermenler'e göre daha uzun süre kalmışlardır. Yine Türkmenler'e göre Cermenler'in, kadına daha büyük bir değer verdikleri anlaşılmaktadır. Bir anlamda demokratik yapılarını uzun süre korumuşlardır. Kadına verilen önemin, bahçe tarımından kaynaklandığı söylenebilir. Sonraları her ne kadar ataerkillik egemen olmuşsa da kadına verilen değer uzun süre önemini korumuştur.

"Cermen mülkiyet biçiminde topluluk üyesi, Doğu biçiminde olduğu gibi kamusal mülkiyetin ortak sahibi değildir." (SENCER, 1982:136). İlk başlarda (göçebelikte) ortak bir yararlanma söz konusu iken, yerleşikliğe geçişle bu ortak yararlanma ve mülkiyet biçimi ortadan kalkmıştır. Oysa Türkmenler'de bireysel mülkiyet, sadece hayvan üzerinde olmuştur. Toprak üzerindeki kamusal mülkiyet, yerleşikliğe dek varlığını korumuştur.

Sencer, eski Türk yazıtlarına dayanarak Türklerin, ilk kez yerleşik bir yaşama geçerek toplu yerleşmelerde tarımcılığa başlamalarının 10. yıl sonları ve 11. yıl başlarına rastladığını belirtir (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982: 200). Oysa «bazı Cermen kabilelerine, M.S.2.yıldan itibaren Roma İmparatorluğu topraklarında yerleşme izni verilmeye başlanmıştı.» (BERKTAY, 1983: 249). Başka bir deyişle, Cermenler 2. yıldan itibaren yerleşik yaşama geçmişlerdir. Türkmenler ise İslamı kabul etmeye başladıkları 10. yıldan itibaren yerleşik bir topluluğa dönüşmeye başladılar. Çünkü nüfus artışının yarattığı beslenme ve tüketim sorunlarını çözümlenmek gereksinmesi ile merkezi bir otorite altında ve zorunlu olarak bir ordu

gibi örgütlenmiş göçebe kabileler, yağma akınları ya da savaşlarla yerleşik toplulukları yağmalayarak ya da haraca bağlayarak onların artık ürünlerinden talan biçiminde yararlanarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Ancak tarıma elverişli topraklar gibi nüfus artışını emebilecek bir yapıda olmayan steplerde bu talan ve yağma yaşamı, artık istenen ve gereken düzeyde olmamıştır. Bu nedenle göçebe birliklerde çözümler başlamış ve birlikten koparak bağımsız duruma gelen kabileler, yeni yerleşim alanlarına gereksinim duymuşlar ve bu nedenle göçe başlamışlardı. Bu göçler sonucu Türkmenler, Batı'ya doğru birbirlerini izleyen akınlar biçiminde İran ve Anadolu yaylalarına yönelerek buraya yerleşmeye başladılar. Selçuklu İmparatorluğu'nun temeline bakıldığında bu göçmen kabilelerin büyük bir önemini olduğu görülür (Geniş bilgi için bkz. SENCER, 1982: 208).

Yerleşik toplumlarla ilişkiler açısından konuya bakıldığında Cermen ve Türkmenler'de bir benzerlik görülür. Yerleşikliğe geçerken Cermenler, Roma ile ilişkiye geçmiş ve sonuçta Roma ile kaynaşarak göçebe yaşamlarına son vermişlerdir. Türkmenler de bu ilişkiye benzer bir ilişkiyi, (XI. y. yılda) merkezli Bağdat olan İslâm Devleti ile kurmuşlardır. (Geniş bilgi için bkz. BERKTAY, 1983:254). Ancak bazı kabilelerin yerleşiklerle ilişkileri sonucu, yerleşik yaşama geçmelerine karşın diğer bazı kabileler de yerleşik yaşama karşı çıkarak göçebe yaşamlarını sürdürmek istemişlerdir. Bu nedenle de yerleşiklerle sık sık çatışmaya girmişlerdir. Fakat tarihsel süreç içerisinde yerleşik yaşama geçmekten kendilerini kurtaramamışlardır.

Sonuç olarak, tarihsel süreç içerisinde insanlık

varlık savaşımının çok değişik aşamalardan geçerek biçimlendiğini söylemek olanaklıdır. Başka bir deyişle, varlık savaşımı insan topluluklarının yaşamını yönlendirmiş ve değiştirmiştir. Toplulukların toplumsal, ekonomik ve yönetsel yapıları da bu değişim ve gelişim düzeyine-üretim araçlarının gelişmişlik düzeyine- göre biçim kazanmıştır.

KAYNAKÇA DİZİNİ

- AKDAĞ, M. 1979, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453). Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ATEŞ, T. 1982 Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi), Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- AVCIOĞLU, D. 1979, Türklerin Tarihi I, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- BERKTAY, H. 1983, Kableden Feodafizme, Kaynak Yayınları : 12, İstanbul.
- ERGUN, D. 1982, Sosyoloji ve Tarih (Sosyolojide Yöntem Sorunu), Der Yayınları, İstanbul.
- KILIÇBAY, M. A. 1982, Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Gazi Üniversitesi Yayınları No. 8, Ank.
- KÖPRÜLÜ, M. F. 1972, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Başnur Matbaası, Ank.
- NIKİTİN, P. 1979, Ekonomi Politik, Sol Yayınları, Ankara.
- SENCER, M. 1982, Osmanlı Toplum Yapısı, May Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, F. 1972, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı - Destanları, Ank. Üniv. DTCF Yay. No. 170, A. Ü. Basımevi, Ankara.
- ZUBRİTSKİ, MITRÓPOLSKİ, KEROV, 1971, İlkel Toplum Köleci Toplum Feodal Toplum, Çv. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.